

ULUSLARARASI DİL, EDEBİYAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ	<i>Cilt: 3, Sayı: 1, 2020</i>
UDEKAD	<i>Vol: 3, Issue: 1, 2020</i>
INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE, LITERATURE AND CULTURE RESEARCHES	<i>Sayfa – Page: 1-14</i>
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ	<i>E-ISSN: 2667-4262</i>
	

**KÂSİM-I ENVÂR'IN ENÎSÜ'L-ÂRİFİN ADLI MESNEVİSİNDE MUM, PERVÂNE
VE ATEŞ ARASINDAKİ MÜNAZARA***

THE DISPUTATION BETWEEN CANDLE, MOTH AND FIRE IN THE MATHNAWI OF *ENIS
AL-ARIFIN* OF QASEM-E ANWAR

Fatma KOPUZ ÇETİNKAYA**

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
<p> Geliş: 18.11.2019</p> <p> Kabul: 27.01.2020</p> <hr/> <p>Anahtar Kelimeler: <i>Kâsım-ı Envâr, Tasavvuf, Şem' ve pervâne, Enisü'l-ârifin.</i></p> <hr/> <p>Araştırma Makalesi</p>	<p>Şem' ve pervâne klasik İran edebiyatının en sık kullanılan mazmunları arasında yer almaktadır. Söz konusu mazmunlar hem klasik hem çağdaş İran edebiyatında şair ve yazarlar için uzun yıllar ilham kaynağı olmuş ve sıkça kullanılmıştır. Şem' ve pervâne mazmunları hem tasavvufi hem âşıkane tarzda yazan kişiler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmış ve günümüz edebiyatına kadar taşınmıştır. Birçok şair gibi klasik İran edebiyatı VIII/XIV yüzyıl önemli mutasavvıf şairleri arasında yer alan Kâsım-ı Envâr da külliyatında kısa da olsa şem' ve pervâne hikâyesine yer vermiştir. Bu çalışmada, klasik şem' ve pervâne hikâyesinin genel yapısına benzer olmasına rağmen içinde farklılıklar da barındıran ve bir münazara şeklinde kaleme alınan bu hikâye ele alınmıştır. Kısaca yazarın hayatı, etkilendiği kişiler, eseri ve dili hakkında bilgi aktarıldıktan sonra hikâyenin kahramanları arasında konuşmalar halinde seyreden söz konusu metnin Farsçası ve Türkçeye çevirisi verilmiştir. Diğer şem' ve pervâne hikâyelerine göre tespit edilen farklılık belirlenip açıklanmıştır.</p>
ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p> Received: 11.18.2019</p> <p> Accepted: 01.27.2020</p> <hr/> <p>Keywords: <i>Qasem-e Anwar, Mysticism, Candle and moth, Enis al-arifin.</i></p> <hr/> <p>Research Article</p>	<p>Candle and moth are among the most commonly used concepts of classical Iranian literature. These concepts have been a source of inspiration for poets and writers for many years in both classical and contemporary Iranian literature. The moth and candle concepts were interpreted in various ways by the poets who wrote in both mystic and lyric style and carried to the present-day literature. Qasem-e Anwar, who is one of the important sufi poets of the VIII / XIV century in classical Iranian literature, also included the story of candle and moth in his corpus. In this study, the story which is written in disputation style and is close to the structure of the classical candle and moth story but which also contains differences, is discussed. Briefly, after the information about the author's life, the people he was influenced, his work and language were transferred, the Persian text of the story and its translation into Turkish was given. The difference determined according to other candle and moth stories was determined and explained.</p>

* Bu makale, 2016 yılında Atatürk Üniversitesi'nde savunulan "Fars Edebiyatında Şem' u Pervâne" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Ankara / Türkiye, E-mail: fatmakopuz@gmail.com.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7162-2355>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz (APA):

Kopuz Çetinkaya, Fatma (2020). "Kâsım-ı Envâr'ın Enisü'l-Ârifin Adlı Mesnevisinde Mum, Pervâne ve Ateş Arasındaki Münazara". *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 3 (1): 1-14. DOI: <https://doi.org/10.37999/udekad.648179>.

Extended Abstract

It is clear that in all literatures, poets and writers use various artifacts by engaging with various objects in order to better convey their feelings and emotions in their inner world to the reader. In Iranian literature, there are many concepts used in context. Especially among the mystical and minstrel subjects of classical Iranian literature, candle and moth concepts are among these. The candle and the moth in question sometimes represent the adorer and lover, sometimes the two adorers.

In this study, a story between candle, moth and fire in the mathnawi named *Enis al-arifin*, which is in the corpus of Qasem-e Anwar, one of the sufi poets of classical Persian literature of VIII / XIV century, is discussed. The difference between this story and other candle and moth poems written in classical literature is emphasized and information is given about the poet's life, the people he influenced and his work.

When we look at the candle and moth texts in the general framework, it is seen that two heroes are the main characters and these two heroes are spoken. In the mathnawi, where the story of candle and moth are discussed in detail, it is observed that there are various auxiliary characters such as wind, lantern, amber, camphor in addition to these main characters. Burning of candle and the moth's movements and behaviors have inspired poets and this has become a representative story for expressing various feelings, thoughts and beliefs. Poets have sometimes resorted to the representation of candle and moth in order to express sufi beliefs and thoughts and sometimes to express loving feelings from a lyrical perspective.

The general situation of the candle and moth, which is considered as sufism, is interpreted as the state of a lover who is in a desire and effort to attain his beloved. At the end of this journey, the moth, who saw the distant candle and passed through various stages, became meeting (vuslat) in the candle, and became one with the candle, which points to wahdat in sufism. This meeting (vuslat) occurs either between candle and moth or between fire and moth. Other than these two elements, heroes are not involved in the meeting (vuslat), but only a meeting (vuslat) that occurs between candle / fire and moth. The candle and moth of Qasem-e Anwar, which is the subject of the study, differs from the others as it can be understood from the titles in the related section. This difference stems from the characters being talked to each other. Because candle, fire and moth are spoken as three separate characters. In this case it is possible to say that, candle and moth two lovers; fire is adorer. In this story, the poet says that candle is troubled and looking for something he lost with fire. The propeller circulating around candle, asks candle what he has lost. In this story, candle is the symbol of a lover who sheds tears in fire for her lover and holds mourning until the morning.

Particularly in the third text, the course of speech begins to take place between the fire and the candle. Moth has fallen over in the fire, now there is candle and fire. In this episode, the fire says to candle that he is in arrogance, that's the reasons of tears and suffers. He expresses that he is weak and pathetic, because he accepts and embraces his own existence. After these statements of fire makes both criticism and advice to the devotee who makes his way in this way. It states that the person claims to be exist, is smaller and less than the candle and moth.

Giriş

Bütün edebiyatlarda şair ve yazarların iç dünyalarındaki duygu ve hislerini somutlaştırıp okuyucuya daha iyi aktarmak adına çeşitli nesnelere ilgi kurarak muhtelif mazmunlar kullandıkları açıktır. İran edebiyatında da bu çerçevede kullanılan çok sayıda mazmun bulunmaktadır. Özellikle klasik İran edebiyatının tasavvufî ve âşıkane konuları arasında önemli bir yer tutan şem' (mum) ve pervâne mazmunları da bu mazmunlar arasında yer almaktadır. Söz konusu şem' ve pervâne bazen âşık ile mâşuku, bazen iki âşığı temsil etmektedir.

Klasik İran edebiyatının yanında çağdaş edebiyatta da birçok şair ve edibin bu mazmunları kullandığı, kendi iç dünyalarına göre anlamlar yükleyerek birer temsil haline getirdikleri görülmektedir. Bu temsil bazen tamamen tabiat unsuru bazen âşıkane bir söylem bazen de bütünüyle tasavvufi düşünce ve hisle oluşturulmaktadır. Bu bağlamda şairlerin hareket ve motivasyon noktalarının, beslendikleri duygu dünyalarının bu çerçeveyi oluşturmada etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada ise VIII/XIV yüzyıl klasik İran edebiyatının mutasavvıf şairlerinden Kâsım-ı Envâr'ın külliyyatı içinde yer alan *Enîsü'l-ârifîn* adlı mesnevindeki mum, pervâne ve ateş arasında geçen bir hikâyeye ele alınmış; hikâyenin, klasik edebiyatta kaleme alınan diğer şem' ve pervâne şiirlerinden farkı üzerinde durularak şairin hayatı, etkilendiği kişiler ve eseri ile ilgili bilgi aktarılmıştır.

Kâsım-ı Envâr'ın Hayatı ve Düşünce Dünyası (VIII/XIV)

756/1355'te Tebriz yakınlarında Serâb'da doğan Kâsım-ı Envâr, Tebrizli bir seyyid ailesine mensuptur. Genç yaşta Tebriz'de, Safeviyye tarikatının pîri Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin oğlu Şeyh Sadreddîn-i Erdebîlî'nin müridi olmuştur. Şeyh Sadreddîn'in bir gece rüyasında onun elindeki ışığı başkaları ile bölüştüğünü gördüğü ve kendisine bundan dolayı "Kâsım-ı Envâr" (ışıkları bölüşen) adını verdiği rivayet edilmektedir. Gîlân ve Herat'ta bulunduktan sonra Belh üzerinden Semerkant'a, büyük ilgi gördüğü Şâhruh'un oğlu Uluğ Bey'in yanına geçen Kâsım-ı Envâr, bir süre burada kaldıktan sonra Horasan'da Câm iline bağlı Harcird köyüne yerleşmiş ve ölünceye kadar bu köyde yaptırdığı dergâhta yaşamıştır (Karaismailoğlu 2001: 542). Bu yolculukları esnasında bazı Nakşibendî şeyhleriyle de görüştüğü düşünülmektedir (Zerrinkûb 1389 hş: 205). Muhtemelen 837/1433 yılında vefat etmiş ve dergâhının civarına defnedilmiştir. Türbesi Ali Şîr Nevâî tarafından yaptırılmış, Abdurrahman-ı Câmî ve Ali Şîr Nevâî ondan övgüyle söz etmişlerdir (Karaismailoğlu 2001: 542).

Hicri sekizinci yüzyıl sonları ve hicri dokuzuncu yüzyıl başlarında yaşayan ve Şâh Kâsım-ı Envâr unvanıyla da bilinen (Envâr 1337 hş: 101) Kâsım-ı Envâr İran'ın büyük sufilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Manzum ve mensur olarak kaleme aldığı eserlerinde bilhassa da şiirlerinde Kâsım, Kâsımî ve bazen de Kâsım-ı Envâr mahlaslarını kullanmıştır. Kemaleddin Abdurrezzâk-ı Semerkandî, Abdurrahmân-ı Câmî, Devletşâh-ı Semerkandî, Gıyasedin b. Humameddîn-i Herevî, Fahri-i Herevî, Sâm Mirza Safevî, Hasan-ı Rûmlû, Ahmed-i Râzî, Ebu'l Kâsım Ensâri-i Kâzerûnî, İskender Bey Türkmen (Münşi), Muhammed Ali Terbiyet gibi daha birçok önemli şahsın eserinde kendisi hakkında bilgiler aktarıldığı ifade edilmektedir (Envâr 1337 hş: 34).

Kendisinin, Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin tarikatında bulunduğu dair bir şüphe söz konusu değildir nitekim eserlerinde birçok noktada bu konuya işarette bulunmaktadır. Külliyyatının *Enîsü'l-ârifîn* adlı mesnevisinde *حکایت در معرفت قلب* / "Kalp marifeti hakkında bir hikâyeye" başlığı altında Safiyyüddîn-i Erdebîlî ve onun Şiraz'a yolculuğu, hatta Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî ile arasında geçen diyalog hakkında bilgi aktarmaktadır. Verilen bilgiler aynı zamanda Kâsım-ı Envâr'ın Safiyyüddîn-i Erdebîlî'yi nasıl tasvir ettiğine ve tasavvufi düşüncelerine ışık tutmaktadır (Envâr 1337 hş: 63, 375):

پیشوای دین، صفی الاصفیا	شیخ عالم، آفتاب اولیا
وز جمالش شد پر از نور اردویل	آنکه از وی گشت مشهور اردویل
واقف اسرار و شه بیت نیاز	دنیواز طالبان جان گداز
در طلب پرسان پیر راهبر	ز ابتدای حال میگردی سفر
شیخ سعدی شیخ را دمساز شد	چون بشهر شهره شیراز شد
کای منور از جمالت جسم و جان	شیخ را پرسید مرد خرده دان:
وین همه درد دل ممدود چیست؟	در بیابان طلب مقصود چیست؟
قصه ای با شیخ سعدی گفت باز	از کمال همت خود شاهباز
وز کمال همتش حیران بماند	چون شنید آن قصه سرگردان بماند
وز کمال همت خود سر بلند	شیخ را گفت: ای ز معنی بهره مند
مرغ سعدی را نبودست آشیان	آن مقامی را که فرمودی نشان
عاجزم از سر این معنی عظیم	در دلم شد زین سخن دردی مقیم

*Âlemin şeyhi, evliyanın güneşi
Din önderi, halislerin seçkini*

*Erdebil onunla meşhur oldu
Cemaliyle Erdebil nur doldu*

*Dertli taliplerin sevgilisi
Sırlara vakıf, niyazın şah beyti*

*Halin başında yolculuğa çıktı
Pir-i mürşidi sorup aramaktaydı*

*Varınca meşhur Şiraz şehrine
Şeyh dost oldu Şeyh Sa'dî'ye*

*Şeyhe sordu ileri görüşlü kişi
Ey! Ruh ve cismi aydınlatan cemal sahibi!*

*Talep çölünde maksat nedir?
Çekilmiş gönlün bütün bu derdi nedir?*

*Kendi himmetinin kemaliyle
Bir kıssa anlattı Şeyh Sa'dî'ye*

*Şaşkına döndü o kıssayı işitince
Hayretler içinde kaldı himmetin kemaliyle*

Şöyle dedi şeyhe: Ey manadan faydalanan!

*Himmet kemaliyle başı yüce olan!
O işaret ettiğin makamda
Yuva yoktur Sa'dî'nin kuşuna
Bu sözle gönlüme bir dert oturdu
Gönlüm bu yüce manadan aciz oldu.¹*

Yukarıdaki beyitlerden Kâsım-ı Envâr'ın Safiyyüddîn-i Erdebîlî'yi, veliler ve din önderleri arasında önemli bir yerde konumlandığı görülmektedir. Aynı zamanda Sa'dî-i Şîrâzî'nin de Safiyyüddîn-i Erdebîlî'den etkilendiği ve birbirleriyle görüştükleri ortaya çıkmaktadır. Ölüm tarihleri göz önünde bulundurulduğunda (Sâ'dî-i Şîrâzî 691/1292, Safiyyüddîn-i Erdebîlî 735/1334) bu bilginin doğru olma ihtimali söz konusudur. Bu bağlamda kendisinin fikir dünyasının temelinde tasavvuf düşüncesinin olduğunu ve bu düşünceyi benimsediğini söylemek mümkündür nitekim eserinde zikrettiği isimler, işlediği konular bu ifadeyi kanıtlar mahiyettedir.

Kâsım-ı Envâr'ın eserinde tasavvuf büyüklerinden Bayezid-i Bistâmî, Hâce Abdullah-i Ensârî, Ebu'l-Kâsım-ı Gurgânî ve Hâce Sa'deddîn-i Kaşgârî gibi sufi kişilerin isimlerinin zikredildiği görülmektedir. Bununla birlikte kendi çağdaşı olan tasavvuf şeyhlerinin isimlerini de anmaktadır, bunlardan bazıları şöyledir; Ebû Bekr Muhammed b. Musa el-Vâsîfî, Ahmed-i Nâmekî, Ebû Nasr Bişr b. Haris b. Abdullah-i Hâfî, Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, Habîb el-Acemî, Senâî-yi Gaznevî, Necmeddîn-i Kübrâ, Feridüddîn-i Attâr, Molla Câmî, Mevlâna, Ebu'l-Hasan-i Harakânî, Muhammed Gazzali vs. (Envâr 1337 hş: 97-99). Görüldüğü üzere Kâsım eserlerinde, tasavvuf silsilesinin birçok büyük ismini zikretmiştir.

Kâsım-ı Envâr'ın Edebî Kişiliği

Kâsım-ı Envâr'ın, Farsça şiir söyleyenler arasında ilk sıralarda olduğunu ve de kusursuz dil özelliklerine sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat kendisinin Mevlânâ gibi sözün değil mananın peşinde olduğuna şüphe yoktur. Onun şiir söylemedeki hedefi sahip olduğu yüksek hikmet ve tasavvufi düşüncelerini beyan etmektir. Bu vesileyle onun sözleri Farsça şiir söyleyenler arasında Mevlânâ'nın gazellerine diğerlerinden daha fazla benzemektedir (Envâr 1337 hş: 108).

Tezkiretü's-şuârâ' da Devletşâh her ne kadar Kâsım-ı Envâr'ın söyleyiş tarzını Hafız'a benzetsen de vezin, kafiye ve redif benzerliği dışında Hafız'la benzerlik taşıdığını söylemek mümkün değildir (Envâr 1337 hş: 109).

Külliyatında yer alan eserlerinden dilinin açık ve sade olduğu, şiirlerinde tasavvufi düşüncelerini aktardığı görülmektedir. Özellikle mesnevilerinde kendi düşünce ve inanışlarını hikayelerle dile getirmiştir.

Külliyatında sırasıyla; gazel, mersiye, terciibend, mukâtaat ve rubâilerden oluşan bir *Divan*; *Beyân-ı Vâkı'a-i Dîden-i Emîr Tîmûr*, *Şad Maqam der İştîlâh-ı Şûfiyye* veya *Risâle-i Aded-i Maqamât* isimli bir mesnevi, *Enîsü'l-ârifîn* adlı tasavvuf içerikli bir mesnevi; *Risâle-*

¹ Şiir, makale yazarı tarafından tercüme edilmiştir.

i Su'âl u Cevâb, Risâle der Beyân-ı 'İlm risaleleri yer almaktadır. Külliyyatında Gilekçe ile yazılmış şiirleri ve *Mulemma'at-ı Turkî* adlı bölümde de Farsça-Türkçe mülemma şiirleri bulunmaktadır.

Şairin gazelleri, kendi irfanî hislerini, coşkulu duygularını ve Allah aşkı hakkındaki sözlerini içerir. Bu duygu ve düşüncelerini ifade ederken gül-bülbül, şem'-pervâne, Leyla ve Mecnun, Vamık u Azra, zahid, rind, âşık, vuslat, hırka, sufi, sema, tevhid, hâmuş, saki gibi birçok lirik ve tasavvufî unsurdan faydalandığı ve coşkulu bir dil kullandığı görülmektedir.

Kâsım-ı Envâr'da Şem, Pervâne ve Ateş

Genel çerçevede şem' ve pervâne metinlerine baktığımızda ana karakter olarak iki kahramanın yer aldığı ve bu iki kahramanın konuşturulduğu görülmektedir. Şem' ve pervâne hikâyesinin detaylı bir şekilde ele alındığı mesnevilerde ise bu ana karakterlerin yanında rüzgar, fanus, anber, kafur gibi çeşitli yardımcı karakterlerin de yer aldığı göze çarpmaktadır. Söz konusu karakterlerin yer aldığı şem' ve pervâne mesnevisine Ehlî-i Şîrâzî'nin divanında rastlanmaktadır (Şîrâzî 1343 hş: 571). Mumun yanı sıra ve pervânenin onun etrafındaki hareketi ve davranışları şairler için ilham kaynağı olmuş ve bu durum çeşitli duygu, düşünce ve inanışları ifade etmek için temsili bir hikâye haline gelmiştir. Şairler bazen tasavvufî inanış ve düşünceleri dile getirmek bazen de âşıkane duyguları lirik bir bakış açısıyla ifade etmek adına şem' ve pervâne temsiline başvurmuşlardır. Bu hususta Purcevâdî (1393 hş: 871) Farsça şiir söyleyenlerin kendi zevk ve ilgilerine binaen çeşitli varlıkları hal dili ile konuşturduklarını; duygularına tercümanlık edebilecek hareket ve davranışlarda bulunan birtakım eşya, bitki ve hayvanlara ilgi gösterdiklerini dile getirir. Şairlerin kendi tasavvufî ya da âşıkane duygularını bu varlıkların diliyle ifade ettiklerini ve bu varlıklar arasında şem' ile pervânenin de yer aldığını söyler.

Çalışmada Kâsım-ı Envâr'ın şem', pervâne ve ateş arasında geçen hikâyesi tasavvuf çerçevesinde kaleme alınmış olsa da bütün şem' ve pervâne metinlerinin tasavvufî olduğunu söylemek mümkün değildir.

Her ne kadar bu hikâyenin ilk örnekleri tasavvuf içerikli olsa da yazılan tüm şem' ve pervâne hikâyelerinin tasavvuf içerikli olduğunu iddia etmemiz mümkün değildir. Örneğin bu hikâyeyi Hallâc-ı Mansûr birtakım irfani saikle kaleme almış; aynı şekilde Attâr hikâyeyi tasavvufî çerçevede değerlendirmiştir. Ancak Sa'dî'nin, şem' ile pervânenin âşıklık hallerini karşılıklı bir şekilde ifade ettiği şiiri, bize iki coşkulu âşığı göstermektedir. Attâr'ın Mantıku't-tayr'ında irfanî bir şekilde değerlendirdiği hikâye, Muhtârname adlı eserindeki ilgili bölümlerde âşıklık hallerini anlatan âşık ile mâşuk ve bazen de iki âşık olarak karşımıza çıkmaktadır. Emir Muizzî, Fahreddîn-i Irâkî, Hâcû-yi Kirmânî, Sâib-i Tebrîzî, Bîdil-i Dihlevî, Selmân-ı Sâvecî, Nâsır-ı Buharâî gibi daha birçok şairin eserlerinde âşıkane bir şekilde kaleme alınan ve şem' ile pervânenin ilişkisini lirik tarzda anlatan birçok şiir bulunmaktadır. Ehlî-yi Şîrâzî'nin Şem' u Pervâne Mesnevisi de birbirine tutkun iki âşığın çektiği sıkıntıları, düştükleri zorlukları ve coşkulu hallerini âşıkane bir şekilde anlatan temsili bir eser olarak değerlendirilmektedir (Kopuz Çetinkaya 2016: 424).

Tasavvufi olarak ele alınan şem‘ ve pervânenin genel durumu, mâşukuna kavuşma arzu ve çabasında olan bir âşığın hali olarak yorumlanmaktadır. Uzaktan şem‘i gören ve çeşitli merhalelerden geçen pervâne bu yolculuğun sonunda şem‘de vuslata erer, şem‘ ile bir olur bu da tasavvufta vahdet-i vücuda işaret eder. Bu vuslat ya şem‘ ile pervâne arasında ya da ateş ile pervâne arasında gerçekleşir. Bu iki unsur dışındaki kahramanların söz konusu vuslatta dahil yoktur, sadece şem‘/ateş ve pervâne arasında vuku bulan bir vuslat mevcuttur. Hakikat, hakiki aşk, mutlak varlık arayışındaki pervânenin, şem‘/ateşte hakikate yani fenaya, fenâfillâha ulaşması söz konusudur. Nitekim tasavvufi bağlamda şem‘ ve pervâneyi kaleme alan ilk kişiler arasında olan Attâr, *Mantıku't-tayr* adlı eserinde konuyu tasavvuf çerçevesinde ele almıştır (Attâr, 1388 hş: 265).

Şem‘ ve pervâne mazmunları tasavvuf alanında sıklıkla işlenmiş, pervâne tasavvuf yolunda ilerleyen, makamdan makama geçen ve fenâfillâh mertebesine ulaşmak için çeşitli engellerle karşılaşan sâlike benzetilmiştir. Pervânenin mum etrafında döndükten sonra kendini aleve atarak yok etmesi, ikilikten kurtulup vahdete ulaşması sûfi şairler için orijinal bir konu teşkil etmiştir (Kantar 2009: 21). Bu bağlamda şem‘ ile pervânenin, karşılıklı olarak ikili bir iletişim veya eylem halinde olduğu söylenebilir.

Çalışmanın konusu olan Kâsım-ı Envâr’ın şem‘ ve pervânesi ise ilgili bölümdeki başlıklardan da anlaşılacağı üzere diğerlerinden farklılık göstermektedir. Bu farklılık birbirleri ile konuşturulan karakterlerden kaynaklanmaktadır. Nitekim şem‘, ateş ve pervâne üç ayrı karakter olarak konuşturulur ve şem‘ ile pervâne aşk derdi içinde birbirleriyle dertleşir. Bu durumda şem‘ ile pervânenin iki âşık; ateşin ise mâşuk olduğunu söylemek mümkündür.

Kâsım-ı Envâr’da şem‘ ile pervânenin karşılıklı konuşmaları, pervânenin şem‘e “Her gece niçin sabahlara kadar yanıp yakılarak gözyaşı döküyorsun?” demesiyle başlar. Şem‘, “Gönlümde ayrılık derdi vardır. Işığımı, sevgilimi arayıp bulma ümidiyle yakıyorum” diyerek pervâneye cevap verir. Şem‘in bu sözlerinden etkilenen pervâne, heyecanının etkisiyle büyük bir iştiahtan dolayı kendini ateşe atar ve onun varlığında yok olur. Bunun üzerine şem‘ “Varlığımdan utanıyorum, pervâne gibi yok olmak istiyorum” diyerek ateşe seslenir. Ateş de şem‘e, “Gerçek âşık olan pervâne varlığından korkmadı ve kendi canını sevgilisinin huzurunda feda etti. Sonunda da sevgilisiyle bütünleşerek arzusuna kavuştu” diyerek cevap verir (Armutlu 2009: 891). Buradan da anlaşılacağı üzere şem‘ ve pervâne mâşuka ulaşmak isteyen iki âşık, ateş ise kavuşulmak istenen mâşuk konumundadır.

Şair, kaleme aldığı bu hikâyede şem‘in dertli olduğunu, başındaki ateşle kaybettiği bir şeyi aradığını söyler. Etrafında dolaşan pervâne, şem‘e neyi kaybedip aradığını sorar. Bu hikâyede şem‘, sevgilisi için ateşler içinde gözyaşı döken, sabahlara kadar matem tutan bir âşığın simgesidir. Pervâne, şem‘in bu halinden çok etkilenir ve kendini kaybeder; bu perişan hal içerisinde korkusuzca ateşin içine atılır (Purcevâdî 1394 hş: 886). Ve nihayet pervâne baştan ayağa kadar yandığında vahdet-i vücud gerçekleşir, ateş ile bir olur. Ancak bu hikâye pervânenin ateşte fenaya ulaşması ile sona ermez. Pervânenin ateşte yok olmasının ardından karşılıklı yeni bir konuşma başlar. Bu konuşma ise şem‘ ile ateşin arasında geçmektedir. İlgili metinler şu şekildedir;

الحكاية في كمال العشق والتوحيد

ZIDEKAD

Cilt / Volume: 3, Sayı / Issue: 1, 2020

بود یک پروانه شوریده حال
 دید شمع را که با صد سوز و درد
 غیرتش بگرفت دامن، مرد وار
 گفت با شمع: ای اسیر درد و داغ
 ماتمی داری که هر شب تا بروز
 خوش خوشی در گربه شمع اشکبار
 شور شیرین طاقتم را کرد طاق
 دورم از شیرین خود، فرهادوار
 این چراغ از بهر آن دارم که من
 یا بشیرین رساند، بی ندم
 شاهد شیرین ندارم در کنار
 در زبانم زین وجود خویشتن
 شمع مومین دل چو صاحب درد بود
 در کمال شوق و شورش بی قرار
 خسته دل پروانه صاحب جرم بود
 ساعتی بگرفت تنگش در کنار
 آتش سوزنده چون بر زد علم
 کثرت پروانه فانی شد تمام
 جان شیرین کرده بر آتش حلال
 اشک گلگون میرود بر روی زرد
 چرخ میزد گرد آتش بی قرار
 تا چه گم کردی که جویی با چراغ
 اشک باری در میان تاب و سوز
 گفت با پروانه زار و نازاد
 غصه دارم در دل از درد فراق
 جان شیرین میدهم در هجر یار
 یار خود میجویم از هر انجمن
 یا بسوزاند مرا سر تا قدم
 شمع بی شاهد نمیآید بکار
 میگذازم بهر سود خوشتن
 از دمش پروانه را مستی فزود
 خویشتن را زد بر آتش مردوار
 آتش از جرمش دمی بر کرد دود
 عاقبت پروانه شد از هم رنگ یار
 محو شد پروانه از سر تا قدم
 وحدت مطلق عیان شد والسلام

Aşk ve tevhidin kemâli hakkında hikâye²

Hali perişan bir pervâne vardı,

Tatlı canımı ateşe helâl kıldı.

Yüzlerce ateş ve dert içinde olan mumu gördü,

Sararmış yüzünün üzerine gül renkli gözyaşı döküyordu.

Onun kıskançlığıyla cesurca geçti harekete

Ateşin etrafında dönüyordu huzursuz bir şekilde.

Muma söyledi: Ey dert ve ateş esiri!

Ne kaybettin de arıyorsun bu kandille?

Matem mi tutuyorsun ki her gece

² Şiir, makale yazarı tarafından tercüme edilmiştir.

Sabaha dek gözyaşı döküyorsun ateşler içinde?

*Mum, güzel güzel gözyaşı saçarak
Şöyle dedi ağlayıp inleyen pervâneye:*

*Tatlı heyecan benim takatimi tüketti,
Ayrılık derdinden kederim vardır gönlümde.*

*Kendi Şîrîn'imden uzaktayım Ferhâd gibi
Yârin hicranında feda ederim tatlı canımı.*

*İşte bu kandil o yârim içindir
Her mecliste aradığım yârim içindir.*

*Ya pişmanlık duymadan sevgiliye ulaştırır,
Ya da beni baştan ayağa yakar kavurur.*

*Tatlı sevgilim yoktur yanımda
Hiçbir işe yaramaz mum, sevgili olmayınca.*

*Benim tüm bu varlığım dilimdedir,
Kendi kârım için erimekteyim.*

*Gönül mumu olduğu için dert sahibi
Nefesi ile sarhoşa çevirdi pervâneyi.*

*Kararsız bir arzu ve heyecanın kemaliyle
Kendini ateşe attı bir cesaretle.*

*Günah sahibi idi gönlü yaralı pervâne
Bir duman çıkardı ateş onun günahı ile.*

*Bir süre onu yanında tuttu sıkıca
Pervâne, sevgilisi ile tek renk oldu sonunda.*

*Yakıcı ateş çıktığı vakit ortaya,
Pervâne perişan oldu baştan ayağa.*

*Pervânenin kesreti tamamen fenâ buldu,
Vahdet-i Mutlak vuku buldu, söz kalmadı daha!*

خطاب الشمع مع النار

شمع چون پروانه را معدوم دید	گفت با آتش که: ای نور الفرید
یا قتیل العاشقین، یا ذوالکرام	یا قدیم النور، یا مافی الظلام
مانده ام از جرم هستی شرمسار	جرم ما را محو کن پروانه وار
چون تن پروانه یک بارم بسوز	تاب جان دادن ندارم تا بروز

Mumun ateşe hitabı³

³ Şiir, makale yazarı tarafından tercüme edilmiştir.

*Mum, pervâneyi yok olmuş bir halde görünce
“Ey biricik nur!” dedi ateşe*

*Ya âşıkların maktulü ya yücelik sahibi
Ya kadim nur ya karanlığın kendisi*

*Varlık cürmüyle utanç içinde kalmışım
Bedenimi yok et pervâne gibi*

*Pervânenin bedeni gibi bir anda yak beni
Sabaha dek kalmaz bende can verme takati.*

خطاب شمع با آتش

کای بطول و عرض خود وامنده باز	گفت با شمع آتش سوزان بر از
مانده ای از جرم رعنائی بدرد	توی بر تو جرم داری، سرخ و زرد
زان سبب بیگانگی ای از خویشتن	خود نمایی میکنی در انجمن
از وجود خویشتن پروا نداشت	خود کمال عاشقی پروانه داشت
در زمانی کار خود را ساخت، رفت	جان و تن در پیش جانان باخت، رفت
یافت از محبوب خود مقصود و کام	مختصر بگرفت خود را شد تمام
خویشتن از خویشتن بیگانه تو	ای کم از شمع و کم از پروانه تو
نی ز جرم خویش چون پروانه فرد	نی چو شمعت اشک سرخ و روی زرد
آشکارا بت پرستی میکنی	گر بخود دعوی هستی میکنی
عاشقی را کش بود با خویش کار	بی شکی هر گز نبیند روی یار
چون فنای یار گشتی واصلی	تا تو بر خود عاشقی بی حاصلی
آخر، ای مسکین، حجاب خود توی	تا تو باشی در میان باشد دوی
تا شوی هم رنگ او پروانه وار	رو وجودت محو گردان پیش یار
جان پر از غم، دل پر از خون میکنی	رنج خود هم خویش افزون میکنی
حسرتا، کین درد ما از درد ماست	ما و من گفتن چه اندر خورد ماست؟
نفی ایمان و شهادت میکند	ما و من علت زیادت میکند

Mumun ateşe hitabı⁴

Yakıcı ateş muma sırrını söyledi;

⁴ Şiir, makale yazarı tarafından tercüme dilmıştır.

Ey kendi eni boyuyla yorgun düşmüş!
 Suçlu olan sensin, kibir günahı ile
 Kırmızı ve sarı olarak kalmışsın dert içinde!
 Kendini gösteriyorsun mecliste
 İşte bu sebeple yabancısın kendine!
 Kendisinin, âşıklığın kemâline izni vardı
 Kendi varlığından dolayı takâti kalmadı.
 Canını ve bedenini sevgili huzurunda kaybedip gitti
 Bir müddet kendi işini yaptı ve gitti.
 Kendini kısa bir özet gibi tuttu, tamamladı
 Kendi sevgilisi ile maksada ulaşıp mutluluk tattı
 Ey mumdan eksik, pervânedен küçük olan sen!
 Kendi varlığından habersiz olan sen!
 Mum gibi senin gözyaşın kırmızı, yüzün sarı değildir
 Kendi günahıyla pervâne gibi tek değilsin.
 Eğer kendinle bir davan varsa
 Putperestlik yaptığın açık ortada.
 Kendisiyle işi olan âşık isen eğer
 Hiç şüphesiz yârin yüzünü göremezsın asla.
 Bir netice beklemeksizin âşık olduğun için
 Nihayetinde sevgilide vasıl oldun fenâyâ.
 Sen, ortada olduğun sürece uzaklık olur
 Ey miskin! Artık örtü sensin!
 Yârin huzurunda yürü varlığın yok oluncaya dek
 Pervâne gibi onun rengine bürününceye dek.
 Kendi sıkıntını da bizzat kendin artırıyorsun
 Canını kederle, gönlünü kanla dolduruyorsun.
 Biz ve ben demek (kibir) yakışmaz bize
 Ey hasret! Bizim bu derdimiz bizdendir yine.
 Biz ve ben, daha da çoğaltır hastalığı belâyı
 Yok eder şهادeti ve imanı.

Özellikle üçüncü metinde konuşmanın seyri, ateş ile mum arasında gerçekleşmeye başlar. Pervâne ateşte fenaya ermiştir, artık mum ve ateş vardır. Bu bölümde ateş muma, kibir içinde olduğunu bu yüzden gözyaşı akıttığını ve dertlendiğini ifade eder. Kendi varlığını kabul edip benimsediği için güçsüz ve zavallı olduğunu dile getirir. Ateşin bu ifadelerinden

sonra bu yolda yol alan salık kişiye hem eleştiri hem öğüt içerikli ifadelerde bulunur. Varlık iddiasında bulunan kişinin mum ve pervânedan daha küçük ve eksik olduğunu ifade eder.

Varlık iddiasında bulunan kişinin, yârin yüzüne, asıl maksada yani Hakk'a ulaşamayacağını dile getirir. Kişinin kendisi “ben” olarak var olduğu sürece her zaman uzaklık ve hasret içinde olacağını; asıl engelin “ben” olduğunu söyler. Mutlak varlığa ulaşabilmek için pervâne gibi o hakikatin rengine bürünmek gerektiğini belirtir. Benlik ile derdin ve kederin daha da artacağı için ikilikten uzaklaşıp çıkmak gerektiğini, Hak dışında her şeyden arınmak gerektiğini ifade eder.

Nitekim tasavvuf düşüncesinde bu davranış bir mertebe olarak değerlendirilmektedir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, “Dünya nedir? Ne kumaş ne kadın ne de paradır. Dünya insanı Allah'tan alıkoyan şeydir” derken dünyayı “Hakk'a perde olan durum” diye tarif eder. İslâm'da zühdiin gerçek çerçevesi halk arasında Hak ile birlikte olmaya gayret göstermek şeklinde çizilmiştir. Zühdde aslolan, kalbin dünyaya gereğinden fazla önem vermemesidir. Ancak bu mertebeye erişebilmek için dünyevî arzulara bulanmış nefsin halka zarar vermemesi, riyâzet, uzlet, halvet ve firar gibi uygulamalarla tezkiye edilmesi bir zorunluluktur. Zühdü gerçekleştiren kimsenin önce âhirete yöneleceği, ardından Hakk'a yaklaşmaya başlayacağı, Hakk'ın dışındaki her şeyden (mâsivâ) uzaklaşacağı ve Hakk'a ulaşan kimsenin halkı irşad edeceği sûfiler tarafından sıkça vurgulanmıştır (Ceyhan 2013: 530).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere tasavvuf yolunda ilerleyen kişinin maksadına, mutlak varlığa ulaşabilmesi için önce dünya ve kendi nefsinden sıyrılması beklenmektedir. Hikâyede de ateşin diliyle muma anlatılmak istenen tam da budur. Kendini ateşten ayrı görüp hasret içinde dert çeken mumun bu halde olmasının nedeni kendisinin varlık iddiasında olmasıdır. Bu hikâyede ateş, pervânenin korkusuzca ve bütünüyle ateşe atılıp kendini yok etmesini üstün bir davranış olarak görür. Üçüncü metnin altıncı beytinden sonra ise salık kişinin yapması gereken şeyler üzerinde durur. Pervâne gibi, mutlak varlığın rengine bürünecek şekilde kendi nefsinden uzaklaşmak gerektiğini söyler. Kişinin kendisinin asıl örtü ve engel olduğunu ifade eder. “Biz” ve “ben” düşüncesi olduğu sürece dert ve kederin de var olacağını, kişinin inanç ve imanına bu düşüncenin zarar vereceğini belirtir.

Sonuç

Klasik İran edebiyatı şairlerinin duygu ve düşüncelerini daha anlaşılır kılmak ve somutlaştırmak adına kaleme aldıkları şem' ve pervâne hikâyeleri günümüzde de ilgi çekmeye devam etmektedir. Genel çerçevede ilahî veya beşerî aşkın temsili olarak değerlendirilen bu mazmunlar hem mutasavvıf şairler hem de klasik dönem lirik şiir yazar şairlerin eserlerinde yer verdikleri unsurlardan olmuştur. Ateşin yanıp ışıldaması ve pervânenin doğası gereği onun etrafında uçup sonunda ateşte yanması durumu, şairleri bir aşk hikâyesi oluşturmaya sevk etmiş ve bunu coşkulu bir duygu halini ifade etmede kullanmışlardır. Çalışmada ele aldığımız metin, tasavvufi çerçevede ilahi aşka, vahdete ermeye, mutlak varlığa kavuşmaya, mâşukla bir olmaya işaret etmektedir. Şem' ve pervânenin tasavvufî olarak ele alındığı metinlerde şem', mâşuk veya ulaşılmak istenen mutlak varlık; pervâne ise ona kavuşma çabasında olan âşık ve salık kişi olarak

değerlendirilir. İncelediğimiz metni farklı kılan taraf ise hikâyenin, pervânenin ateşte yok olup vuslata erdikten sonra devam ediyor olmasıdır. Çünkü şair aslında kurguladığı bu hikâyeye ile tasavvuf yolunda olan kişiye nasıl davranması, ne yapması gerektiği ile ilgili öğüt vermektedir. Hakikî vuslatın ve vahdetin sağlanabilmesi için salık kişinin kendinden, nefisinden sıyrılması gerekmektedir. Bu bağlamda mumun kendisini ateşten ayrı olarak değerlendirmesi, varlık iddiasında olması ve ben demesi eleştiriye maruz kalmasına sebep olmuştur. Nitekim kişinin beşerîlikten soyutlanmadığı sürece varlığın hakikatini anlayabilmesi mümkün değildir.

Kâsım-ı Envâr bir mutasavvıf olarak mum, ateş ve pervâne mazmunlarını kullanıp konuşurarak “ben” iddiasının vahdete ulaşmada engel teşkil ettiğini ifade etmiştir. Nitekim Kâsım-ı Envâr’ın ifadelerinden hareketle hakikat ile bir olmak için bir kibir göstergesi sayılan nefis ve benlikten sıyrılmak, bu vesileyle vahdet-i vücuda olan hasreti ve uzaklığı ortadan kaldırmak, “ben” diyerek derdi ve kederi çoğaltmamak gerekmektedir. Nitekim varlık iddiasında bulunmanın kişide güç ve takat bırakmayacağını, asıl ayrılığın benlik iddiasının içinde gizli olduğunu dile getirmektedir. Bütün bu sıkıntılı hallerin ortadan kalkmasını sağlayacak tek yolun da ancak Hak dışında her şeyden yani masivadan sıyrılmakla olacağını söylemektedir. Sonuç olarak uzun yıllar kullanılan, şiirlere konu olan şem‘/mum/ateş ve pervâne çeşitli motivasyonlarla şairin düşünce dünyasına ışık tutmuş; his ve düşüncelerinin somutlaştırılmasında önemli bir kaynak olmuştur.

Etik Beyan

“Kâsım-ı Envâr’ın Enîsü’l-Ârifin Adlı Mesnevisinde Mum, Pervâne ve Ateş Arasındaki Münazara” adlı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; ULAKBİM TR Dizin 2020 ölçütlerine göre çalışmada etik kurul onayını gerektiren herhangi bir veri toplama ihtiyacı duyulmamıştır.

Kaynakça

- Armutlu, Sadık (2009). “Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klâsik Fars ve Türk Edebiyatında Şem ü Pervâne Mesnevileri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39 (Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı): 877-907.
- Ceyhan, Semih (2013). “Zühd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44: 530-533. Ankara: TDV Yayınları.
- Envâr, Kâsım (1337 hş.). *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr*. Tsh. Said-i Nefîsî. Tahran: İntişârât-i Senâî.
- Feridüddîn, Attâr (1388 hş.). *Mantıku’t-tayr*. Tsh. Ahmed-i Rencber. Tahran: İntişârât-i Esâtir.
- Kanar, Mehmet (2009). *Fehmî ve Şebisterî’den Şem‘ ve Pervâne*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Karaismailoğlu, Adnan (2001). “Kâsım-ı Envâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24: 542-543. Ankara: TDV Yayınları.
- Kopuz Çetinkaya, Fatma (2016). *Fars Edebiyatında Şem‘ u Pervâne*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Purcevâdî, Nasrullâh (1394 hş). *Zebân-i Hâl der İrfân ve Edebiyyat-ı Pârsî*. Tahran: İntişârât-ı Neşr-i Nov.

Zerrînkûb, Abdülhüseyin (1389 hş.). *Donbâle-i Costucû der Tasavvuf-i İran*. Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.

Şîrâzî, Ehlî (1343 hş.) *Külliyât-ı Eş'ar-ı Ehlî-yi Şîrâzî*. Nşr. Hamîd Rabbânî. Tahran: İntişârât-ı Kitabhâne-i Senâî.